

УДК (477)355/359:342.9"-0500/+1600"

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.6731698>

Б.Г. ГОЛОВКО,

доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін
Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат
історичних наук, доцент, м. Харків, Україна; e-mail: bggolovko@ukr.net;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8815-5722>

СТАНОВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО ПРАВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У V СТ. ДО Н.Е. – XVI СТ.

B.G. GOLOVKO,

Ass. Professor, Chair of Fundamental and Juridical Disciplines, Kharkiv National University
of Internal Affairs, Ph.D. in History, Associate Professor, Kharkiv, Ukraine; e-mail: bggolovko@ukr.net;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8815-5722>

FORMATION OF MILITARY LAW ON UKRAINIAN LANDS IN V CENTURY B.C. – XVI CENTURY

АНОТАЦІЇ (ABSTRACTS), КЛЮЧОВІ СЛОВА (KEY WORDS)

Постановка проблеми. Актуальність історико-правового дослідження проблем військового права зумовлена важливістю подій, що відбувалися на територіях української держави, починаючи з середини першого тисячоліття до нової ери і до часів раннього середньовіччя. Саме в цей період закладалися основи українського права, військового права зокрема і української державності. Проблеми, пов'язані з регламентацією військової діяльності, набувають особливого значення в часи захисту держави Україна від російської агресії. **Метою** статті є визначення особливостей джерел і основних рис військового права на українських землях у часи утворення української держави. **Методологічну** основу статті становлять діалектичний, історичний і системний методи, логічні методи аналізу, синтезу, а також формально юридичний і порівняльно-правовий методи, які дозволили розглянути особливості джерел і визначити основні риси військового права на території України у часи становлення її державності. **Результатом** дослідження є визначення основних особливостей військового права та перспектив його подальшого розвитку у наступні історичні періоди. **Висновки.** З'ясовано, що на початкових етапах становлення української державності провідне місце посідали норми звичаїв і звичаєвого права. Починаючи з XIV ст., звичаї залишаються як допоміжні джерела, а на перший план виходять Литовські статuti, військові (князівські) привілеї, військові статuti, військові артикули. Таке удосконалення джерел військового права дозволило розширити палітру проблем, яку вони регламентували. До традиційних питань військового права додаються цивільно-правові – статус земель і маєтків, які монархи надавали воїнам за службу, можливість розпорядження ними (продаж, передача у спадщину) і кримінально-правові – перелік військових злочинів та відповідальність за їх вчинення.

Ключові слова: джерело права; військове право; військовий статут; військовий артикул; військовий злочин

***

Problem statement. The relevance of the historical-legal study of the problems of military law is determined by the importance of the events that took place on the territories of the Ukrainian state, starting from the middle of the first millennium until the new era and until the early Middle Ages. It was during this period that Ukrainian law, military law in particular, and Ukrainian statehood were established. Problems related to the regulation of military activities become especially important in times of defense of the state of Ukraine against the russian invasion. The **purpose** of the article is to determine the specifics of the sources and main features of military law on Ukrainian lands at the time of the formation of the Ukrainian state. **The methodological basis** of the article is dialectical, historical and systemic methods, logical methods of analysis, synthesis, as well as formally legal and comparative legal methods, which allowed to consider the peculiarities of the sources and determine the main features of military law on the territory of Ukraine during the formation of its statehood. **The result** of the study is the definition of the main features of military law and the prospects for its further development in the following historical periods. **Conclusions.** It has been found that at the initial stages of the formation of Ukrainian statehood, the leading place was occupied by norms of customs and customary law. Starting from the 14th century, customs remain as auxiliary sources, and Lithuanian statutes, military (princely privileges), military statutes, military articles come to the fore. This improvement of the sources of military law made it possible to expand the range of problems they solved. To

the traditional issues of military law are added civil law – the status of lands and estates that monarchs gave to soldiers for service, the possibility of their inheritance, and criminal law - responsibility for war crimes.

Key words: source of the law; military law; military statute; military article; war crime

Постановка проблеми

Спроба вивчити військові аспекти історико-правового розвитку України пояснюється наступними обставинами. Перш за все, найбільш очевидною причиною є сам феномен військового права, місце якого стає більш значущим в умовах війни, яку зараз веде Україна проти російської федерації. Означена проблема недостатньо досліджена правовою наукою в цілому та історико-правовою зокрема. Серед найбільш цікавих досліджень можна назвати дисертацію П.П. Богуцького, в якій автор дослідив місце військового права у системі права України, обґрунтував висновок про правовий режим, розглянув основні інститути військового права. Дуже цінною є спроба аналізу структури військового права – підгалузей, інститутів, субінститутів і норм права. Також автор розглянув систему юридичних джерел військового права і визначив основні напрями розвитку цієї галузі права [1]. Дуже корисним дослідженням, на наш погляд, є праця О.С. Полякової. Авторка визначила ознаки джерел військового права та надала їх загальну характеристику. У статті названі основні джерела воєнного права серед яких згадана і правова доктрина України [2]. Також проблеми військового права розробляли: С.М. Скуріхін, І.М. Шопіна, О.О. Гущин, В.А. Ященко, В.В. Шульгін, І.І. Гибалюк, І.Ф. Корж та ін.

Природньо, що, майже усі без винятку дослідники, розглядають військове право як своєрідну тріаду у єдності трьох елементів: по-перше, як галузь права, що регулює сферу військових відносин; по-друге, як науку (сфера правознавства) і, по-третє, як навчальну дисципліну, що викладає військове законодавство [3, с.78].

На наше переконання, наукова складова військового права цілком логічно повинна містити й історико-правовий аспект. Як відомо, *Historia magistra vita est*, тому і спроби формування сучасних поглядів на військове право без урахування історико-правової компоненти уявляються не зовсім виправданими.

У науковій літературі домінують підходи, які оцінюють військове право як комплексну галузь права. Так, у підручнику "Військове право" міститься таке його визначення: "Військове право України є комплексною галуззю національного права, здійснює регулювання військово-публічних відносин, суб'єктами яких є не лише війсь-

ковослужбовці, але спеціально визначені законом органи державної влади та управління, військові частини та установи, органи військового управління" [4, с.18]. З цим важко не погодитися, а тому й історико-правові дослідження, як уособлення фундаментального права у складі комплексної галузі є цілком виправданими.

Як і інші галузі права, військове право має дуже давню історію. Досліджуючи еволюцію військового права, ми маємо можливість усвідомити, як суспільно-політичні процеси різних періодів впливали на розвиток військово-правових норм. *Meta* даної роботи полягає у визначенні особливостей джерел і основних рис військового права на українських землях у часи утворення української держави. Її *новизна* міститься у визначенні впливу суспільно-політичних процесів різних історичних періодів на розвиток військово-правових норм. *Завданнями* статті є дослідження особливостей початку формування військового права, військового права Київської держави, основних рис військового права українських земель у складі Великого князівства Литовського.

Початок формування військового права

Цілком зрозумілим є те, що в перші періоди української державності проблеми захисту держави регулювалися звичаями і звичаєвим правом. Так, починаючи з кінця VII–VI ст. до н. е., в античних державних утвореннях на території Північного Причорномор'я серед категорій злочинних дій згадуються і військові злочини. Присяга херсонеситів наголошує: "Я не буду поваляти демократичного ладу і не дозволю цього зраджуючому та повалюючому і не приховаю цього, але доведу до відома державних посадових осіб. Я буду ворогом... відриваючому Херсонес, чи Керкінітиду, чи Прекрасну гавань, чи укріплені пункти та територію херсонесців" [5, с.201]. Про особливий правовий статус військовослужбовців свідчить положення декрету римського Сенату на честь наварха Селевка про заборону стягувати мита з військових, якщо вони займалися комерцією [5, с.66].

Певного розвитку зазнала військова дипломатія. Еллінські поліси Північного Причорномор'я уклали оборонні союзи – епімахії. У таких випадках союзники зобов'язувалися з повною готовністю та всіма силами надавати допомогу, коли на територію однієї або іншої сторони у-

ди нападали вороги, а також здійснювати спільну розвідувальну діяльність. Подібну угоду, спрямовану проти скіфської загрози, наприклад, укладено в 179 р. до н.е. між херсонеською громадою і понтійським царем Фарнаком. У договорі сторони покладали на себе взаємні зобов'язання "не піднімати зброї" одна проти одної. Монарх обіцяв у разі нападу скіфів на поліс надати Херсонесу військову допомогу. Інколи в деяких народно-правових документах союзники зобов'язувалися після відсічі ворогу спільно перенести воєнні дії на його територію та сприяти її спустошенню. З епімахії могли створюватися військові союзи. Вони примушували сторони мати одних і тих самих друзів і ворогів. Такими союзними договорами передбачалося спільне вирішення питання щодо проголошення війни [6, с.93–94].

Взагалі, військова служба визначалась як почесний обов'язок, до військової справи ставились з особливою повагою і, навіть, поховання воїнів відрізнялись особливими знаками. Полісне життя підпорядковувалося суворій військовій дисципліні, військові успіхи шанувались понад усе. Проблемами війська опікувалась авторитетна колегія стратегів. Також підтвердженням особливого ставлення до військової зброї ставив культ зброї, яку зображували на надгробках воїнів [7, с.72].

Військове право Київської держави

Виникнення Київської держави супроводжувалося створенням цілої низки пам'яток права: Церковні статuti Володимира Великого і Ярослава Мудрого, русько-візантійські договори 907, 911, 944, 971 рр., Номоканони, Еклога тощо. Але найбільш поважним джерелом і пам'яткою права стала Руська Правда, яка у XI–XII ст.ст. фіксувала норми усного права і відображала рівень соціально-політичних, в том числі і військових, відносин у державі. Згідно цьому кодексу, підвищеному захисту підлягали князівські дружинники, як один з елементів збройних сил Київської держави. Так, стаття 1 Короткої редакції серед осіб, які могли бути потерпілими від посягання на життя в першу чергу: "аще будеть гридин (молодший князівський дружинник), "мечник" (князівський дружинник). Таке прагнення князя визначити привілейоване становище воїнів відображалось і в розмірах покарання. За вбивство мечника стягувалась віра у розмірі 40 гривень [8, с.29–30].

Значну увагу Руська Правда приділяла захисту дружинного майна. Посягання на нього карались суворо, так, ст.13 Короткої редакції на-

голошувала: "аще поиметь кто чужь конь, либо оружие, либо порт..., то 3 гривне за обиду". Належність майна до князівської дружини визначалося її становищем у державі – за службу дружинники отримували земельні наділи, відповідно і посягання на таку землю вважалось небезпечним злочином. Ст.34 Короткої редакції: "А якщо межу переорет либо перетес, то за обиду 12 гривне". Дуже відомою є ст.72 Просторової редакції, яка захищала приватну власність, у том числі воїнів-дружинників: "Аже межу перетнеть бортную, или ролейную разореть, или дворную тином перегородить межу, то 12 гривень продажи" [9, с.29, 35].

Захищало право Київської держави також і честь князівського дружинника. За виривання борода або вусів, які символізували військову звитягу і належність до військового стану, призначався дуже високий штраф у 12 гривень (для порівняння – за вбивство холопа стягували штраф у 5 гривень).

Отже, можна стверджувати, що становище осіб, які несли військову службу на адресу держави або князя, було привілейованим. Це відбивалося у системі злочинів і покарань. Примітно, що особливості відповідальності самих дружинників Руська Правда не визначала, і у випадку вчинення злочинів, вони підлягали відповідальності на загальних засадах [9, с.175].

Основні риси військового права на українських землях у складі Великого князівства Литовського

В 1398 р. на політичній карті світу з'являється одна з найбільших держав Європи – Велике князівство Литовське, Руське і Жемантійське (далі – ВКЛ). Князівство охоплювало значну частину території України – майже усю Волинь, Чернігово-Сіверщину, Київщину, Переяславщину, Поділля, а також сучасну Білорусь і частину земель росії.

Збройні сили ВКЛ наприкінці XIV ст. – у першій половині XVI ст. формувалися за принципом загального ополчення і на польський манер називалися "посполите рушення".

Підґрунтям військової служби було землеволодіння, тобто землевласник мусив захищати своє майно, для цього мав обов'язок утримувати бойового коня і зброю, навіть у мирні часи. Магнати і шляхтичі зобов'язувалися виставляти до військових лав певну (залежно від статку) кількість добре споряджених кінних воїнів. Спроби унормувати військову справу зустрічаються у привілеї Великого князя Ягайла 1387 р. Доку-

мент звільнив військових від будь-яких повинностей, за винятком військової і будівництва нових замків. Привілей передбачав дві форми організації війська: воєнний похід, у якому лицарство брало участь власним коштом і "погона" – переслідування ворожих військ, які залишали територію держави [10, с.64–65]. Фактично, статті закону не привносили нічого нового у практику, яка існувала, а лише закріплювали у письмовій формі норми звичаєвого права. Згадки у цьому привілеї про військову повинність не створюють цілісну систему права, тому говорити про розвиток військового права можна лише з початку XVI ст.

Наступний етап спроб формалізації норм військового права пов'язаний з виданням військових статутів. Розвиток військової справи на українських землях асоціюється з постаттю князя К.І. Острозького. Військо цей час очолював Великий гетьман. Так, князь К.І. Острозький обіймав цю посаду двічі. Перший раз у 1497–1500 рр., другий – у 1507–1530 рр. На час воєнних дій гетьман фактично заступав Великого князя, тому наділявся значними повноваженнями, серед яких призначення ротмістрів і поручиків, надання і позбавлення звань, можливість карати і нагороджувати. Існувала також посада польного гетьмана – воєначальник, який керував боєм за відсутності головного командувача.

Наступними за військовою ієрархією були маршалки і воєводи. Обов'язки маршалка роз'яснюються в одному господарському листі Сигізмунда II до князя К. Острозького: князю наказувалося бути в стані військової готовності, а також дати наказ приготуватись до війни всім князям, панам і шляхті. Коли все було готово і узгоджено, маршалок сповіщав своїми листами старост і всю шляхту про час збору. Маршалок, отримавши ці повідомлення, вирушав із ополченням і мав діяти у згоді зі старостами. Такі узгоджені із начальниками окремих ополчень дії все ж не урівнювали маршалка зі старостами, де факто, старости мали з'являтися за його наказом та підкорятись йому. Командування маршалка поширювалось і на наймані загони. До його повноважень також входив розпуск ополчення [11, с.107].

Староста, у свою чергу, був командиром ополчення, яке складалось із старостинських слуг, бояр, міщан, панських людей. З цим військом він виступав на бій або на оборону замку. Староста також опікувався охороною замку і територією свого староства. Для цього він або тримав спеціальних слуг, на утримання яких

збирав гроші з населення, або отримував кошти зі скарбу, а також керував населенням під час відбування ним військової повинності. Крім зазначених обов'язків, староста мав слідкувати за придатністю замку для ведення бойових дій під час облоги [12, с.715].

При всій достатньо стрункій організації війська цих часів, існували певні вади під час безпосереднього виконання збройними силами своїх обов'язків. Так, значною проблемою посполитого рушення була відсутність дисципліни. Раніше, за першим наказом князя усі поспішали до війська, з часом, незважаючи на накази воєвод і старост, вояки не квапилися мобілізуватися. Причиною такої пасивності ставала і невизначеність щодо числа військовиків з певного земельного наділу. Землевласник, маючи багато підданих, міг навмисно виставляти мінімум заряди економії. Зокрема така негативна тенденція спостерігалася у Жемонтії, аристократія якої могла і зовсім проігнорувати мобілізацію. А от Волинське і Подільське ополчення завжди виступало за наказом центральної влади. Задля покращення дисципліни і впорядкування структури й чисельності армії центральна влада вдається до встановлення чітких норм приписів [13, с.73–74].

У 1535 р. з'являється перший військовий статут. Головне кредо статуту – суворе дотримання дисципліни. Його статті описують обов'язки ратників, способи пересування обозу на марші, виставлення охорони табору, розвідувальні операції тощо. Практично єдиним покаранням для порушників статутних норм, як правило, було відрубання голови ("горло тратит") та шибениця ("яко злодей"). Кару "на горло" часто супроводжувала і втрата честі [14, с.130].

Вже з перших пунктів Статуту стає відомо, що воїни повністю підпорядковувались гетьманському командуванню (ст.1) і не мали права не виконувати його накази ("бунты у войску чинити") (ст.2–3) [14, с.132]. Надзвичайно важливою функцією війська ставало отримання і втаємничення розвідувальної інформації. За невиконання цього обов'язку Статут накладав покарання таке, як і за несумлінне виконання безпосередніх військових обов'язків. Розвідник, котрий "недбалостью своею, на которое место послан, а там не стоял, а зъехал проч або, не дождавши року обмена, выехал проч, а том бы ся нам шкода стала або войску нашему от неприятеля так в людех и в конех военных, тогда таковой каждый именье и шию тратить..." (Р.2 § 11) [14, с.133]. Успіх військового походу багато в чому залежав від дисципліни у таборі. Наприклад, під

страхом смертної кари заборонялося силою ("гвалтом") відбирати товари, які продавали во-якам місцеві жителі (ст.18). При наближенні до ворожого стану воєводи вимушені були утримуватися від паління (ст.19). Природньо, що порушення цієї вимоги могла дорого коштувати любителям тютюну. Вогник люльки та дим швидко помічалися ворогом в нічний час і тому загрожували зривом можливої наступальної операції.

"Як і в будь-які часи дезертирство розцінювалося як державна зрада. Так, цьому питанню у статуті відведена окрема норма Статуту (ст. 22). Згідно з нею, під час походу або вже після повернення з нього, без гетьманського наказу заборонялося самовільно покинути військовий стан й повернутися додому. Навіть після постановки табору всі воєводи чекали наказу про розпускання військових підрозділів. Більше того, у кожному повіті Великого князівства Литовського хорунжий мав слідкувати за воєводами, котрі поверталися додому на постій, і перевіряти, чи вони отримали відповідний дозвіл. У разі приховування воєвод, які самовільно покинули військовий табір, смертною карою каралися як хорунжі, так і самі дезертири. Вчинок дезертирства дорого коштував і родині дезертира, адже у статутній нормі передбачалося й те, що на користь держави конфіскувалися всі маєтності зрадника" [14]. Таким чином, існування військового статуту свідчило про надзвичайно уважне ставлення уряду ВКЛ до військової справи. Жорсткі правила статуту були однією із найголовніших вимог підтримування боєздатності армії в умовах, коли військо формувалося не на професійній основі, а у межах військової повинності. Звідси і смертна кара як покарання за порушення норм статуту.

Розвиток військового мистецтва, удосконалення керівництва армією, використання найманних загонів вимагали прийняття законодавчих актів, які б регулювали повсякденний побут, діяльність військовослужбовців, підтримання дисципліни тощо. Норм звичаєвого права не вистачало, тому цей пробіл був заповнений військовими артикулами, які стали відомими з початку XVI століття. Дослідники вважають, що військові статuti запозичені з правових систем Германії, Швеції, Нідерландів, де вони мали назву Artikelbrief або Kriegsartikel [15, с.43]. На території ВКЛ перші військові артикули з'явилися у 20-х рр. XVI ст. Цікаво, що військове законодавство ВКЛ було добре відомо у Західній Європі. Так, військові артикули гетьмана Григорія Ходкевича, видані у 1566 р., були включені у

відому збірку військових законів Corpus juris militaris, що був виданий у XVIII ст. [16].

Характерною рисою військових артикулів було те, що приймалися вони на період конкретної військової кампанії. Так, Артикули князя Жигомонта були затверджені у 1535 р., склалися з преамбули і 27 статей. Преамбула містила заваження, що документ прийнятий монархом за згодою з панами-радними і його положення розповсюджувалися на "всіх, хто поїде в похід з ВКЛ" [16, с.40]. Основні положення Артикулів зводилися до необхідності суворо їх виконувати під загрозою смертної кари, регламентації військової ієрархії, внутрішнього життя армії, дисциплінарної відповідальності військових, попередженню фактів шпіонажу, взаємодії армії з мирним населенням тощо.

Наступними воєнними артикулами стали Артикули гетьмана дворного Григорія Ходкевича 1566 р. Артикули склалися з 23 статей і містили настанови для гарнізонів замків. Документ регламентував порядок несення гарнізонної служби, формування найманних загонів, відповідальність військових за порушення військової дисципліни, їхню відповідальність за злочини проти мирного населення. Цілоком природним для того часу був їх класовий характер, тому що передбачалися різні покарання для військовослужбовців, які мали різне соціальне походження [17, с.115–120].

Ще одною помітною пам'яткою військового законодавства стали військові артикули 1581 р. Великого князя і короля Польського Стефана Баторія [18]. Головною їх рисою було те, що вони розповсюджували свою дію не лише на армію ВКЛ, а й на польських військових, іноземних найманців, хоч при цьому армії ВКЛ і Корони Польської були самостійними арміями і об'єднувалися лише спільним головнокомандувачем і війною з спільним ворогом – Московією.

Дослідники вважають, що на окрему увагу заслуговує інститут покарання, визначений військовими артикулами. Головна мета покарання військовослужбовців полягала у попередженні подібних злочинів у майбутньому, що досягалося у жорсткому, публічному, навіть, церемоніальному виконанні покарань. Військове законодавство ВКЛ припускало покарання винуватого військовослужбовця без суду і слідства. Так, ст.9 Артикулів Григорія Ходкевича 1566 р. надавала патрулю право вбити військового, який спав у караулі.

Основними видами покарання за військові злочини були покарання "горлом" і "чесною". По-

карання "горлом" відбувалося як через повішення засудженого, так і відтинанням голови. За вчинення найбільш важких злочинів (державна зрада, шпіонаж) військовослужбовець підлягав четвертуванню. Окремий вид покарання – тілесні покарання: відсікання руки за сварку з іншими військовими із застосуванням зброї, або биття палками або різками. Відомі також такі види покарань військовослужбовців як "ганебна смерть" і "суворе покарання". Точні деталі процедури невідомі, скоріше за все "ганебна смерть" виконувалась військовим катом у публічному місці, а "суворе покарання" полягало у вириванні язика, ніздрів, або інших аналогічних тілесних покараннях.

Самостійним видом покарання було проголошення військового поза законом. Військовослужбовець, який дезертирував із армії вважався поза законом і міг бути вбитим будь-якою особою без юридичних наслідків для себе. Фактично це аналогічно статусу "виволанців" у кримінальному праві ВКЛ, тобто осіб, які позбавлялися захисту законом і недоторканість їхнього життя не оберігалася нормами права [19, с.22].

Значний внесок у розвиток військового права пов'язаний з Литовськими статутами. У Статуті ВКЛ 1529 р. міститься спроба кодифікувати норми військового права. Документ визначив коло військовозобов'язаних, передбачив покарання за невиконання військових зобов'язань і за військові злочини, регламентував права і обов'язки гетьмана. До речі, до компетенції гетьмана належало розгляд справ про службові злочини посадових осіб, неявка на службу без поважних причин, самовільне залишення поля бою тощо. Зосередженням норм військового права у Статуті 1529 р. є розділ другий "Про оборону земську". Йшлося про те, що кожний підданий, незалежно від станової належності, повинен "війну служити і військову службу виправляти". Тривалість служби визначалась 10 роками з можливістю подальшого продовження. "А тую уставу військову піддані наші мають тримати десять років, а після десяти років кожен може служити за можливості, як служив і попередньо" [20]. Санкцією за відмову нести військову повинність ставало позбавлення землі і маєтку. Виключення передбачалось лише за станом здоров'я, що слід було доводити особисто перед гетьманом. При цьому існувала можливість служби батька за сина, якщо син з якихось обставин не міг виконати військову повинність "якщо той син гетьману не здався годним, тоді батько сам повинен на війну їхати". Статут суворо забороняв маро-

дерство під час війни "Аще хто під час війни пограбував або пошкодив дом або гумно, то за кожен випадок має гвалт платити" [20].

Литовські статuti 1566 і 1588 р.р. посилили право приватної власності і зберігали обов'язок землевласників проходити військову службу у своїх маєтках. Також вперше встановлювалась преюдиція для військовослужбовців, що залишали поле бою. За перший раз передбачалась конфіскація майна, а за другий – покарання у вигляді втрати честі. Статут 1588 р. дуже ретельно виписав питання про кримінальну відповідальність військових за насильство над мирним населенням і завдання шкоди маєткам, майну тощо.

Висновки

1. Отже, протягом періоду, що був визначений, військово право на українських землях пройшло шлях від виникнення до становлення і подальшого розвитку. В часи існування міст-держав Північного Причорномор'я домінуючим джерелом військового права були звичай і норми звичаєвого права. Вони містили положення, які робили військову службу громадянським обов'язком і відносили до військових злочинів правопорушення проти держави (заколот, повалення демократичного ладу тощо). В період Київської держави військово право збагачується письмовими джерелами – договори з Візантією, "Руська Правда", Статuti великих князів.

2. Спостерігаємо спроби визначити статус вояків, закріпити за ними землю і маєтки у власність, що створювало систему матеріального стимулювання для несення військової служби. Однак, певною вадю цього часу є відсутність "спеціалізованих", суто військових джерел права. Періодом розвитку військового права стають часи перебування українських земель у складі ВКЛ. Держава створює цілу низку профільних військових нормативно-правових актів – військові статuti, військові артикули, нарешті, норми військового права увійшли до складу найважливіших правових збірок – Литовських Статутів. Це свідчило про більш уважне ставлення до військової справи, місця воїна у суспільстві, його відповідальності перед державою і суспільством, прав і можливостей. Прямим підтвердженням цього є, навіть спроби врегулювати цивільно-правові і кримінально-правові відносини, пов'язані з проходженням військової служби. Слід визначити, що наша наукова розвідка потребує свого продовження щодо наступних періодів вітчизняної історії.

Конфлікт інтересів

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.

Вираз вдячності

Дослідження виконано ініціативно, без будь-якого фінансування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богуцький В. В. Військове право у системі права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2009. 23 с. <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/730?locale-attribute=uk>
2. Полякова О. С. Джерела військового права України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. № 1137. Серія "Право".* 2014. Вип. 18. С. 242–246.
3. Скуріхін С. М. Військове право як наука і навчальна дисципліна. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України*; матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Одеса, 15–16 трав., 2015 р.). у 2 т. Т. 1. Одеса: Юридична література, 2015. С. 77–80.
4. Військове право: підручник / за ред. І. М. Коропатника, І. М. Шопіної. Київ: Алерта, 2019. 648 с.
5. Гавриленко О. А. Античні держави Північного Причорномор'я. Харків: Парус, 2006. 352 с.
6. Еволюція воєнного мистецтва: навч. посіб.: у 2 ч. Ч. 1 / Веденєєв, Д. В., Гавриленко, О. А., Кубицький, С. О. та ін.; за заг. ред. Остроухова В. В. Київ: Нац. акад. СБУ, 2017. 276 с.
7. Гавриленко О. А. Поліс. *Юридична енциклопедія*. Т. 4. Н–П. К.: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана. 2002. С. 627–628.
8. Хрестоматія з історії держави і права України: у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. К.: Ін Юре. Т 1: 3 найдавніших часів до початку ХХ ст. 1997. 464 с.
9. Ніколаєнко Т. Б. Кримінальна відповідальність княжої дружини за Руською Правдою: злочини і покарання. *Університетські наукові записки*. 2015. № 1. С. 172–180. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2015_1_18
10. Крейчи В. Збройні сили Великого князівства Литовського за гетьманування К. І. Острозького. *Острозький краєзнавчий збірник*. 2015. Вип. 8. С. 21–27.
11. Ульяновський В. І., Яковенко Н. М. Київський літопис першої чверті ХVІІ ст. *Український історичний журнал*. 1989. № 2. С. 107–120. <http://litopys.org.ua/kyl/kyl02.htm>
12. Кудрин І. История становления и развития правового статуса военнослужащих Республики Беларусь: *Государства Центральной и Восточной Европы в исторической перспективе: сборник научных статей по материалам V Международной научной конференции (г. Пинск, 27 ноября 2020 г.)*. Пинск: ПолесГУ, 2020. Вып. 5. С. 713–721. [Kudrin I. Istoriiia stanovleniia i razvitiia instituta pravovogo statusa voennosluzhashchikh Respubliki Belarus'.pdf](http://www.kudrin.i.storiia.stanovleniia.i.razvitiia.institutapravovogo.statusa.voennosluzhashchikh.respubliki.belarus.pdf)
13. Черкас Б. Степовий щит Литви. Українське військо Гедіміновичів. К.: Темпора, 2011. 144 с.
14. Блануца А. Військові статuti Великого князівства Литовського ХVІ ст. 17.05.2012. <http://ukrainalithuanica.blogspot.com/2012/05/xvi.html>
15. Plewczynski Marek. Naczelne dowodstwo armii koronnej 1501–1572. *Studia I Materialy do Historii Wojskowosci*. 1991. Т. 34. С. 43. <https://www.taniaksiazka.pl/autor/marek-plewczynski/>
16. Beck, W. Corpus juris militaris 1632 bis 1724: zur Bibliographie alter Quellen des Militarrechts. *Archiv für Militärrecht*. 1917. Bd. 7. S. 35–51.
17. Kutrzeba S. Polskie ustawy i artykuly wojskowe od XV do XVIII wieku. Krakow: Polska Akademia umiejętności. 1937. 371 s.
18. Українські землі у складі ВКЛ та Речі Посполитої. <https://forhistory.xyz/v-polshhi>
19. Малиновский И. А. Учение о преступлении по Литовскому Статуту. Киев: Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира. 1894. 172 с.
20. Перший (Старий) Статут Великого князівства Литовського 1529 р. <https://constituanta.blogspot.com/2012/11/1529.html>

REFERENCES

1. Bohutskyu, V. V. (2009). *Viyskove pravo u systemi prava Ukrayiny* [Military law in the legal system of Ukraine]. Extended abstract of candidate's thesis (12.00.01). Odessa (in Ukr.). <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/730?locale-attribute=uk>
2. Polyakova, O. S. (2014). Dzherela viyskovoho prava Ukrayiny [Sources of military law of Ukraine]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. № 1137. Seriya "Pravo"*, (18), 242–246 (in Ukr.).
3. Skurikhin, S. M. (2015). Viyskove pravo yak nauka i navchalna dystsyplina [Military law as a science and educational discipline]. In: *Pravovi ta instytutsiyni mekhanizmy zabezpechennya staloho rozvytku Ukrayiny: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.*, (m. Odessa, 15–16 trav., 2015 r.). у 2 т. Т. 1. Одеса: Yurydychna literatura, (s. 77–80) (in Ukr.).
4. Koropatnik, I. M., & Shopina, I. M. (Eds.). (2019). *Viyskove pravo* [Military law]. Pidruchnyk. Kyiv: Alerta

- (in Ukr.).
5. Havrylenko, O. A. (2006). *Antychni derzhavy Pivnichnoho Prychornomor'ya* [Ancient states of the Northern Black Sea region]. Kharkiv: Parus (in Ukr.).
  6. Vyedyenyeyev, D. V., Havrylenko, O. A., & Kubitskyy, S. O. et al.; Ostroukhov, V. V. (Red.). (2017). *Evolutsiya voyennoho mystetstva* [The evolution of military art]. Navch. posib.: u 2 ch. CH. 1. Kyiv: Nats. akad. SBU (in Ukr.).
  7. Havrylenko, O. A. (2002). Polis [Polis]. In: *Yurydychna entsyklopediya*. T. 4. N–P. K.: Vyd-vo "Ukrayinska entsyklopediya" im. M. P. Bazhana. (s. 627–628) (in Ukr.).
  8. Honcharenko, V. D. (Red.). (1997). *Khrestomatiya z istoriyi derzhavy i prava Ukrayiny* [Textbook on the history of the state and law of Ukraine]. u 2 t. K.: In Yure. T 1: 3 naydavnishykh chasiv do pochatku XX st. (in Ukr.).
  9. Nikolayenko, T. B. (2015). Kryminalna vidpovidalnist knyazhoyi druzhyny za Ruskoyu Pravdoyu: zlochyny i pokarannya [Criminal liability of the prince's wife according to Russian Truth: crimes and punishment]. *Universytetski naukovy zapysky*, (1), 172–180. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2015_1_18 (in Ukr.).
  10. Kreychy, V. (2015). Zbroyni sily Velykoho knyazivstva Lytovskoho za hetmanuvannya K. I. Ostrozkoho [Armed forces of the Grand Duchy of Lithuania under the hetmanship of K.I. Ostrozky]. *Ostrozkyy krayeznavchyy zbirnyk*, (8), 21–27 (in Ukr.).
  11. Ulyanovskyy, V. I., & Yakovenko, H. M. (1989). Kyivskyy litopys pershoyi chverti XVII st. [Kyiv chronicle of the first quarter of the 17th century]. *Ukrayinskyy istorychnyy zhurnal*, (2), 107–120 <http://litopys.org.ua/kyl/kyl02.htm> (in Ukr.).
  12. Kudrin, I. (2020). Istoriya stanovleniya i razvitiya pravovogo statusa voyennosluzhashchikh Respubliki Belarus [The history of the formation and development of the legal status of military personnel of the Republic of Belarus]. In: *Gosudarstva Tsentralnoy i Vostochnoy Yevropy v istoricheskoy perspektive: sbornik nauchnykh statey po materialam V Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii* (g. Pinsk, 27 noyabrya 2020 g.). Pinsk: PolesGU, Vyp. 5. (s. 713–721). [Kudrin I Istoriia stanovleniia i razvitiia instituta pravovogo statusa voennosluzhashchikh Respubliki Belarus'.pdf](http://www.kudrin.org.ua/istoriya-stanovleniya-i-razvitiya-pravovogo-statusa-voennosluzhashchikh-respubliki-belarus.pdf) (in Russ.).
  13. Cherkas, B. (2011). *Stepovyy shchyt Lytvy. Ukrayinske viysko Hediminovychiv* [Steppe shield of Lithuania. The Ukrainian army of Gediminovich]. K.: Tempora (in Ukr.).
  14. Blanutsa, A. (2012). *Viyskovi statuty Velykoho knyazivstva Lytovskoho XVI st.* [Military statutes of the Grand Duchy of Lithuania of the 16th century]. <http://ukrainalithuanica.blogspot.com/2012/05/xvi.html> (in Ukr.).
  15. Plewczynski, Marek. (1991). Naczelné dowództwo armii koronnej 1501–1572. *Studia I Materiały do Historii Wojskowości*, (34), 43. <https://www.taniaksiazka.pl/autor/marek-plewczynski/>
  16. Beck, W. *Corpus juris militaris 1632 bis 1724: zur Bibliographie alter Quellen des Militärrechts. Archiv für Militärrecht*. 1917. Bd. 7. S. 35–51.
  17. Kutrzeba, S. (1937). *Polskie ustawy i artykuly wojskowe od XV do XVIII wieku*. Krakow: Polska Akademia umiejętności. 371 s.
  18. *Ukrayinski zemli u skladi VKL ta Rechi Pospolytoyi* [Ukrainian lands as a part of the GKL and the Polish-Lithuanian Commonwealth]. <https://forhistory.xyz/v-polshhi> (in Ukr.).
  19. Malinovskiy, I. A. (1894). *Ucheniye o prestupenii po Litovskomu Statutu* [The doctrine of crime according to the Lithuanian Statute]. Kyiv: Tip. Imp. Un-ta Sv. Vladimira. (in Russ.).
  20. *Pershyy (Staryy) Statut Velykoho knyazivstva Lytovskoho 1529 r.* [The First (Old) Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1529]. <https://constituanta.blogspot.com/2012/11/1529.html> (in Ukr.).

ІНФОРМАЦІЯ ПРО СТАТТЮ (ARTICLE INFO)

Published in:
 Форум права: 73 pp. 94–101 (2).

Related identifiers:
 10.5281/zenodo.6731698
http://forumprava.pp.ua/files/094-101-2022-2-FP-Golovko_10.pdf
http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2022_2_10.pdf

License (for files):
[Creative Commons Attribution 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Received: 28.10.2022
Accepted: 21.11.2022
Published: 30.11.2022
Available online: 30.11.2022

Cite as:

Головко, Б. Г. (2022). Становлення військового права на українських землях у V ст. до н.е. – XVI ст. *Форум Права*, 73(2), 94–101. <http://doi.org/10.5281/zenodo.6731698>

Golovko, B. G. (2022). Stanovlennya viyskovoho prava na ukrayinskykh zemlyakh u V st. do n.e. – XVI st. [Formation of Military Law on Ukrainian Lands in V Century B.C. – XVI Century]. *Forum Prava*, 73(2), 94–101. <http://doi.org/10.5281/zenodo.6731698>